

Tożsamość (w) przestrzeni

Сущность пространства

пространство сущности

Studia dedykowane

Profesorowi Wasilijowi Szczukinowi

TOŻSAMOŚĆ (W) PRZESTRZENI

СУЩНОСТЬ ПРОСТРАНСТВА /
ПРОСТРАНСТВО СУЩНОСТИ

SCRIPTA ŁUŻNIANA

Tom II

TOŻSAMOŚĆ (W) PRZESTRZENI

СУЩНОСТЬ ПРОСТРАНСТВА /
ПРОСТРАНСТВО СУЩНОСТИ

Studia dedykowane
Profesorowi Wasilijowi Szczukinowi

Pod redakcją
Matyldy Chrzęszcz,
Kseni Dubiel
i Heleny Duć-Fajfer

Kraków

Matylda Chrząszcz

Uniwersytet Jagielloński, Kraków

✉ <https://orcid.org/0000-0003-4313-5995>

✉ matylda.chrzaszcz@uj.edu.pl

Ksenia Dubiel

Uniwersytet Jagielloński, Kraków

✉ <https://orcid.org/0000-0002-7512-2235>

✉ ksenia.panas@uj.edu.pl

Helena Duć-Fajfer

Uniwersytet Jagielloński, Kraków

✉ <https://orcid.org/0000-0001-9436-3846>

✉ helena.duc-fajfer@uj.edu.pl

© Copyright by individual authors, 2022

Recenzenci

dr hab. Andrzej Dudek, prof. UJ

Prof. Natalia Vesselova, University of Ottawa

Opracowanie redakcyjne

Irena Gubernat (j. polski), Yanina Ryier (j. rosyjski)

Projekt okładki

Lesław Sławiński

ISBN 978-83-8138-730-9 (druk)

ISBN 978-83-8138-731-6 (PDF)

<https://doi.org/10.12797/9788381387316>

Na okładce: mapa Moskwy, 1726 (www.rijksmuseum.nl)

Publikacja dofinansowana przez Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43

e-mail: publishing@akademicka.pl

Księgarnia internetowa: <https://akademicka.com.pl>

Fot. Barbara Szczukin

A handwritten signature in black ink, appearing to be 'B. Szczukin'.

TABULA GRATULATORIA

Zbigniew Babik, Uniwersytet Jagielloński
Vsevolod Bagno, Rosyjska Akademia Nauk /
Российская академия наук
Krzysztof Bak, Uniwersytet Jagielloński, Uni-
wersytet Sztokholmski / Stockholms
universitet
Katarzyna Bazarnik, Uniwersytet Jagielloński
Zofia Berdychowska, Uniwersytet Jagielloński
Krzysztof Bielawski, Uniwersytet Jagielloński
Piotr de Bończa Bukowski, Uniwersytet
Jagielloński
Dariusz Brodka, Uniwersytet Jagielloński
Jerzy Brzozowski, Uniwersytet Jagielloński
Renata Bura, Uniwersytet Jagielloński
Anna R. Burzyńska, Uniwersytet Jagielloński
Magdalena Wasilewska-Chmura, Uniwersytet
Jagielloński
Wojciech Chleba, Uniwersytet Opolski
Urszula Cierniak, Uniwersytet Humanistyczno-
Przyrodniczy im. Jana Długosza w Często-
chowie
Andrzej Dudek, Uniwersytet Jagielloński
Katarzyna Dybeł, Uniwersytet Jagielloński
Adam Fałowski, Uniwersytet Jagielloński
Lazar Fleishman, Uniwersytet Stanforda / Stan-
ford University
Dorota Gil, Uniwersytet Jagielloński
Pavel Glushakov, Ryga
Marek Hałaburda, Uniwersytet Papieski Jana
Pawła II
Agata Hołobut, Uniwersytet Jagielloński
Gabriella Elina Imposti, Uniwersytet Boloński /
Università di Bologna

Jadwiga Janaszek, Kielce
Maria Jodłowiec, Uniwersytet Jagielloński
Beata Kalęba, Uniwersytet Jagielloński
Jerzy Kapuścik, Uniwersytet Jagielloński
Lubov Kiselova, Uniwersytet w Tartu / Tartu
Ülikool
Jadwiga Kita-Huber, Uniwersytet Jagielloński
Anna Klimkiewicz, Uniwersytet Jagielloński
Maria Kłańska, Uniwersytet Jagielloński
Agnieszka Kocik, Uniwersytet Jagielloński
Alexandr Korablev, Doniecki Uniwersytet
Narodowy / Донецкий национальный
университет
Lesława Korenowska, Uniwersytet Pedagogicz-
ny w Krakowie
Lucyna Korycińska, Uniwersytet Jagielloński
Katalin Kroó, Uniwersytet Loránd Eötvös /
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Olga Kuptsova, Moskiewski Uniwersytet Pań-
stwowy / Московский Государственный
университет
Halina Kurek, Uniwersytet Jagielloński
Tatjana Kuzovkina, Uniwersytet Talliński / Tal-
linna Ülikool
Andrzej de Lazari, Uniwersytet Łódzki
Bohdan Łazarczyk, Uniwersytet Jagielloński
Lidia Macheta, Uniwersytet Jagielloński
Dina Magomedova, Rosyjska Akademia Nauk /
Российская академия наук
Izabella Malej, Uniwersytet Wrocławski
Agnieszka Malska-Lustig, Uniwersytet
Jagielloński

- Elżbieta Mańczak-Wohfeld, Uniwersytet Jagielloński
- Maria Maślanka-Soro, Uniwersytet Jagielloński
- Gabriela Matuszek-Stec, Uniwersytet Jagielloński
- Barbara Michalak-Pikulska, Uniwersytet Jagielloński
- Roman Mnich, Uniwersytet Warszawski
- Galina Nefagina, Akademia Pomorska w Słupsku
- Arkadiy Neminushchiy, Uniwersytet Dyneburski / Daugavpils Universitāte
- Jakub Niedźwiedź, Uniwersytet Jagielloński
- Sylvia Nowak-Bajcar, Uniwersytet Jagielloński
- Ryszard Nycz, Uniwersytet Jagielloński
- Tereza Obolevitch, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II
- Magdalena Ochniak, Uniwersytet Jagielloński
- Barbara Oczkowska, Uniwersytet Jagielloński
- Barbara Olaszek, Uniwersytet Łódzki
- Alexander Ospovat, Uniwersytet Kalifornijski / University of California
- Agnieszka Palej, Uniwersytet Jagielloński
- Ewelina Pilarczyk, Uniwersytet Jagielloński
- Irina Prokhorova, Moskiewski Uniwersytet Państwowy / Московский Государственный университет
- Elżbieta Przybył-Sadowska, Uniwersytet Jagielloński
- Wacław Rapak, Uniwersytet Jagielloński
- Renata Rodak, Uniwersytet Jagielloński
- Rozalia Sasor, Uniwersytet Jagielloński
- Yuliya Sergo, Udmurcki Uniwersytet Państwowy / Удмуртский государственный университет
- Elżbieta Solak, Uniwersytet Jagielloński
- Barbara Sosień, Uniwersytet Jagielloński
- Elena Sozina, Uralski Uniwersytet Federalny / Уральский федеральный университет
- Ewa Stala, Uniwersytet Jagielloński
- Lidia Sudyka, Uniwersytet Jagielloński
- Jan Szczepaniak, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II
- Włodzimierz Szturc, Uniwersytet Jagielloński
- Dorota Szumska, Uniwersytet Jagielloński
- Stanisław Śnieżewski, Uniwersytet Jagielloński
- Wanda Świątkowska, Uniwersytet Jagielloński
- Marietta Turyan, Sankt Petersburg
- Anna Walczuk, Uniwersytet Jagielloński
- Jadwiga Waniakowa, Uniwersytet Jagielloński
- Halina Waszkielewicz, Uniwersytet Jagielloński
- Władysław Witalisz, Uniwersytet Jagielloński
- Natalia Vesselova, Uniwersytet Ottawski / University of Ottawa
- Grażyna Zając, Uniwersytet Jagielloński
- Marcin Ziomek, Uniwersytet Jagielloński

Spis treści

TABULA GRATULATORIA	5
BARBARA SZCZUKIN, MAŁGORZATA SZCZUKIN	
Biogram z bliskiej perspektywy nakreślony	7
HELENA DUĆ-FAJFER	
Wasilij Gieorgijewicz Szczukin – wszechstronny badacz i erudyta.....	11
SPIS PUBLIKACJI	19
WSTĘP.....	37
Введение	39
PRZESTRZEŃ GEOGRAFICZNA.....	41
ANDRZEJ ROMANOWSKI	
Pogranicze polsko-rosyjskie (do roku 1863). Zagadnienia i postacie	43
MAGDALENA DĄBROWSKA	
Ziemie niemieckie oczyma rosyjskich podróżopisarzy przełomu XVIII i XIX wieku – miejsca wspólne, miejsca różne (wokół <i>Listów Rosjanina podróżującego po Europie od 1802 do 1806 roku</i> Dmitrija Gorichwostowa)	55
Кристина Воронцова	
Польша в русской литературе постсоветского периода: обзор проблемы	67
Дечка Чавдарова	
Образ Коми в воспоминаниях болгарских строителей и лесорубов	77
Джон Даглас Клэйтон	
Гурзуф как <i>locus amoenus</i> в житнетворчестве А.С. Пушкина.....	89
Виктор Скрунда	
К истории русской меньшинственной идеи в межвоенной Польше (РОМ, 1934).....	101

PRZESTRZEŃ PSYCHOLOGICZNA	111
URSZULA TROJANOWSKA	
„Schody w pustkę” – przestrzeń i sen w opowiadaniu <i>Szatniarz</i> Jeleny Dołgopiat.....	113
Ксения Касаткина	
Психологическое пространство «подполья» в повести Ф.М. Достоевского <i>Записки из подполья</i>	125
Сергей Доценко	
Обезвельопал А.М. Ремизова как модель «внутренней эмиграции»...	139
Валерий Мильдон	
Эней и Анна. Пространства судьбы в <i>Энеиде</i> и <i>Анне Карениной</i>	151
Ксения Дубель	
Эго – Гео. Пространство личности или личность пространства? Заметки о ранних стихах Гео Шкурупия	163
MARIA MALEWSKA	
Pamięć i tożsamość w utworze Pavla Amnuela <i>Spowiedź</i>	173
PRZESTRZEŃ TEKSTUALNA	185
Аркадий Гольденберг	
Хронотоп праздника в метасюжете Гоголя	187
HELENA DUĆ-FAJFER	
Przestrzeń rosyjskości w literaturze łemkowskiej.....	201
Людмила Луцевич	
Хронотопический континуум поэмы Александра Пушкина <i>Цыганы</i>	217
Ольга Гриневич	
Полемика с усадебным текстом Л.Н. Толстого в романе М. Степновой <i>Сад</i>	231
Юрий Доманский	
Слово «сцена» в паратексте <i>Вишнёвого сада</i> А.П. Чехова. К вопросу о пространстве реально-художественном и пространстве реально-театральном в драматургическом тексте.....	243
Татьяна Автухович	
Экфрасис как способ формирования пространства смысла	255

PRZESTRZEŃ URBANISTYCZNA.....	267
KATARZYNA SYSKA	
O mitologii miasta w dramacie Jurija Kławdijewa	
<i>Obłok przypominający delfina.....</i>	<i>269</i>
BOGUSŁAW ŻYŁKO	
O pewnej reprezentacji wieczności (Uwagi o <i>Rzymie</i> Mikołaja Gogola).....	281
DZMITRY KLIABANAU	
Topos Rzymu jako element „mitu Husowskiego” Władzimira Arłoua	
(na materiale powieści <i>Czasy dżumy</i>)	293
Михаил Строганов	
<i>Город пышный, город бедный</i> и его родственники	305
Павел Лавринец	
Поэтосфера Вильнюса как города храмов	317
Валентина Брио	
Вильнюсские дворики как особенный городской локус	329
Наталия Няголова	
Топос «города греха» в литературной урбанистике болгарской	
«оттепели». Предварительные заметки.....	343
Михаил Тимофеев	
Что делает наши ландшафты такими разными, такими	
привлекательными? (Английский индустриальный пейзаж	
XVIII-XX веков).....	355
PRZESTRZEŃ PODRÓŻY	367
MATYŁDA CHRZĄSZCZ	
Podróż do źródeł tożsamości. <i>Wschód</i> Andrzeja Stasiuka	369
MICHAŁ MILCZAREK	
<i>Wyspa</i> Gołowanowa albo o poszukiwaniu sensu w Arktyce.....	379
Александр Вавжинчак	
Путь как судьба. Повесть Виктора Астафьева <i>Перевал</i>	393

PRZESTRZEŃ WIZUALNA	405
Якуб Садовски	
Интеллигент в пространстве анимации. Мультфильмы по рассказам Эдуарда Успенского.....	407
Евгения Строганова	
Женщина с книгой в портретной живописи второй половины XVIII – первой половины XIX в. Модель и пространство. Заметки к теме	421
Наталья Мариевская	
Социальные пространства в динамике сюжета. Анализ драматургии современного фильма.....	435
Наталия Злыднева	
Концепт «путь-дорога» в русской живописи. наброски к теме	449
INDEKS OSÓB	461
Указатель имён.....	467

MAGDALENA DĄBROWSKA

Uniwersytet Warszawski

Ziemie niemieckie oczyma rosyjskich podróżopisarzy przełomu XVIII i XIX wieku – miejsca wspólne, miejsca różne (wokół *Listów Rosjanina podróżującego po Europie od 1802 do 1806 roku* Dmitrija Gorichwostowa)

„Pora by już przestać mówić o Niemczech...” – czytamy w wydanej w 1845 roku relacji o krajach europejskich Fiodora Łubianowskiego¹. Czytelnik powinien być jednak jak najdalszy od dosłownego odczytania tych słów: pisarzowi, który już wcześniej jako podróżopisarz oraz tłumacz dał wyraz swojemu zainteresowaniu Niemcami, bynajmniej nie chodzi o zaapelowanie do rodaków o porzucenie tematyki niemieckiej, dotąd jakoby nadmiernie eksploatowanej. Taką „radę” znalazł bowiem w „jakimś czasopiśmie”² i wspomniał o niej po to, by pokazać całkowity brak posłuchu dla niej: bez względu na porę roku i pogodę zmierzają na ziemie niemieckie różnymi środkami lokomocji liczne rzesze podróżnych, niektórzy podratować zdrowie, inni zabić nudę, jeszcze inni z ciekawości. Co charakterystyczne, tak właśnie – z dystansem i swadą, ironią i humorem – autor pisał nie tylko o tych, którzy wystąpili z ową „radą”, oraz tych, którzy ją zignorowali, ale również o samych ziemiach niemieckich („co za przyływ obcych pieniędzy do Niemiec od wczesnej

¹ Ф.П.А. [Ф.П. Лубяновский], *Заметки за границею в 1840 и 1843 годах*, В Гутенберговой типографии, Санкт-Петербург 1845, s. 1. Tu i dalej, o ile nie podano inaczej, przekład własny – M.D.

² Tamże.

wiosny do późnej jesieni!” itp.³). Uwagi Łubianowskiego zachęcają do dokonania zestawienia i porównania dokumentalnych oraz literackich świadectw pobytu podróżników rosyjskich przełomu XVIII i XIX wieku na ziemiach niemieckich, wśród których znalazła się także jego *Podróż po Saksonii, Austrii i Włoszech w 1800, 1801 i 1802 roku*⁴. W jeszcze większym stopniu zachętę do podjęcia takich działań stanowi recenzja „niemieckich” partii tego utworu, opublikowana w czasopiśmie „Вестник Европы” w 1805 roku⁵ i przez zespół bibliografów kierowany przez Jewgienija Sokolinskiego przypisana Michaiłowi Kaczenowskiemu⁶: przytoczenie, dla przykładu, zawartego w nim opisu Galerii Drezdeńskiej uruchamiało skojarzenie z analogicznym fragmentem *Listów podróżnika rosyjskiego* Nikołaja Karamzina, skłaniało do spojrzenia na poszczególne rosyjskie wizje ziem niemieckich w perspektywie „miejsc wspólnych” i „miejsc różnych”.

Perspektywa porównawcza zostanie przyjęta w niniejszym opracowaniu w odniesieniu do opisu ziem niemieckich w *Listach Rosjanina podróżującego po Europie od 1802 do 1806 roku* Dmitrija Gorichwostowa, wydanych w trzech księgach w Moskwie w 1808 roku⁷. O ich autorze wiemy niewiele: żył w latach 1769-1846, w 1802 roku rozpoczął podróż po Europie, wcześniej robił karierę wojskową, przez ostatnie lata życia prowadził działalność dobroczynną, wymieniany jest wśród osób związanych z Uniwersytetem Moskiewskim⁸. *Listy Rosjanina podróżującego po Europie...* stawały się już przedmiotem refleksji naukowej, zwykle jednak – jak, dla przykładu, w klasycznej monografii Wasilija Sipowskiego o *Listach podróżnika rosyjskiego* Nikołaja Karamzina⁹ czy w szkicu Darii Gopierchojewej o ewolucji tematu „Rosja – Zachód” w podróżopisarstwie pierwszej połowy XIX wieku¹⁰,

³ Тамże.

⁴ Ф.П. Лубяновский, *Путешествие по Саксонии, Австрии и Италии в 1800, 1801 и 1802 годах*, ч. 1-3, В Медицинской типографии, Санкт-Петербург 1805.

⁵ Б.п. [М. Каченовский], *О журнале путешествия Г-на Лубяновского по Саксонии, Австрии и Италии*, „Вестник Европы” 1805, ч. 21, № 12, июнь, s. 283-291.

⁶ *Сводный каталог русских сериальных изданий России (1801-1825)*, ред. Е.Е. Соколинский, т. 1 (*Журналы А-В*), РНБ, Санкт-Петербург 1997, s. 228.

⁷ [Д. Горихвостов], *Письма россиянина, путешествовавшего по Европе с 1802 по 1806 год*, кн. 1-3, В Университетской типографии Москва 1808. Zob. też: tenże, *Записки россиянина, путешествовавшего по Европе с 1824 по 1827 год*, кн. 1-2, В Типографии Князя Львова, Москва 1831-1832.

⁸ Zob. Д.П. Гоперхоева, *Русская литература путешествий первой половины XIX в. Эволюция темы „Россия – Запад”*, „Вестник Бурятского Государственного Университета” 2018, вып. 2, s. 97-104.

⁹ В.В. Сиповский, Н.М. Карамзин, автор „Писем русского путешественника”, Типография Имп. Акад. Наук, Санкт-Петербург 1899, s. 457-459, 462-468, 471-472, 529, 533, 535.

¹⁰ Д.П. Гоперхоева, dz. cyt., s. 97-104.

opartym na porównaniu tego utworu z *Zapiskami i wspomnieniami o podróży po Anglii, Francji, Belgii i Niemczech w 1842 roku* Iwana Simonowa – odtworzenie obrazu ziem niemieckich nie było celem głównym.

Szlak podróży tytułowego „Rosjanina podróżującego po Europie” wiódł z Petersburga do Narwy i Rygi, dalej w kierunku zachodnim przez następne miasta nadbałtyckie do Berlina, Drezna, Lipska, Kassel, Getyngi, Weimaru, Norymbergi, Frankfurtu, Kolonii i Akwizgranu, stamtąd do Brukseli, Antwerpii, Rotterdamu, Amsterdamu, Hagi i Brukseli oraz Paryża i Londynu, po powtórny odwiedzeniu Rotterdamu i Frankfurtu do Zurychu, Berna i Bazylei, wreszcie przez Monachium i Salzburg do Wiednia, Triestu, Wenecji, Padwy i Linzu oraz Pragi i Warszawy; ostatnim opisanym miastem jest Grodno. Powyższa rekonstrukcja trasy przejazdu, dokonana na podstawie samych nagłówków listów (odwiedzonych miejsc jest więc w istocie znacznie więcej), pozwala stwierdzić, że mamy do czynienia z „podróżą objazdową”, mającą początek i koniec w ojczyźnie podróżnika i prowadzącą przez wiele krajów europejskich. Większość trasy od Berlina do Frankfurtu odbywa się drogą lądową, powozami o różnej konstrukcji i nazwie, zimą – w drodze do Norymbergi – zastąpionych saniami, od Moguncji do Kolonii szlakiem wodnym po Renie. Opis Niemiec wypełnia większość pierwszej księgi utworu, a także wybrane partie pozostałych, zawierające relację z drugiego pobytu podróżnika na nich oraz przede wszystkim obfitujące w porównania narodów i krajów europejskich.

Listy Rosjanina podróżującego po Europie... poprzedza autorska przedmowa. Kluczowe dla odczytania wymowy całości i określenia roli w niej partii „niemieckich” mają trzy złożone w niej deklaracje. Pierwsza z nich dotyczy powodu wyruszenia podróżnika w drogę, którym okazała się „bardziej przyjemność niż [...] cel naukowy”¹¹. Druga to wybór Francji na główny cel podróży, wysunięcie na plan pierwszy tematyki francuskiej, próba odpowiedzi na pytania o sytuację w tym państwie po zawirowaniach politycznych oraz o stan literatury francuskiej. Po trzecie wreszcie, z przedmowy wynika, że na zawartość utworułożyły się autentyczne listy Gorichwostowa do przyjaciół, których początkowo nie planował on wydawać, ale które pod ich wpływem opublikował, przy czym, jak zapewnia, „prawie bez poprawek i upiększenia”¹².

Wydaje się jednak, że bardziej niż zachętą ze strony otoczenia na decyzję autora miała wpływ moda literacka, obecność epistolarnych relacji podróżniczych, czy to na łamach czasopism, czy to w osobnych wydaniach książkowych. Skojarzenie z Karamzinowskimi *Listami podróżnika rosyjskiego* i ich dziejami

¹¹ [Д. Горихвостов], *Письма россиянина...*, кн. 1, с. III.

¹² Tamże, s. IV.

wydawniczymi jest oczywiste. Można mówić więc nie tylko o „dostaniu się duszy rosyjskiej w «niewolę» Zachodu” (określenie Władimira Zieńkowskiego)¹³, ale też o trafieniu rodaków Karamzina w „niewolę” jego *Listów podróżnika rosyjskiego*. W *Listach Rosjanina podróżującego po Europie...* znajdujemy ślady orientowania się autora na Karamzina, poczynając od podobieństwa tytułów ich utworów oraz wybór formy listowej, przez pokrywanie się części trasy przejazdu tytułowych „podróżnika rosyjskiego” oraz „Rosjanina podróżującego po Europie” i ich wykreowanie na podróżników sentymentalnych, a kończąc na nawiązaniach i paralelach tekstowych, powodujących, że utwór Gorichwostowa wydaje się dopełnieniem *Listów podróżnika rosyjskiego*. Oto jeden z dowodów, zaczerpnięty z listu z Berna: inskrypcję w skale nad rzeką Aare autor celowo przytoczył w języku niemieckim, w przekładzie rosyjskim czytelnicy znają już ją bowiem, jak przypomniał w przypisie, z *Listów podróżnika rosyjskiego*¹⁴. Wasilij Sipowski nazwał Gorichwostowa i innych naśladowców pisarstwa Karamzina „pięknoduchami”, od których „często słyszymy nazwisko Karamzina, a jeśli nie słyszymy, to sami bez trudu pojmiemy, pod czym wpływem kształtowali się ci młodzi pisarze”¹⁵.

Mimo początkowych zapewnień o zachowaniu pierwotnego kształtu listów autor zdecydował się na poprawki: najpoważniejszą, zasygnalizowaną w innym przypisie, stanowi zmiana kolejności listów z Francji¹⁶, jak już wiemy, kluczowych z jego punktu widzenia.

„Rosjanin podróżujący po Europie” dzieli podróżnych na dwie kategorie. Jedni obserwują świat wokół i gromadzą o nim wiedzę encyklopedyczną – „statystyczną, geograficzną, historyczną, polityczną, filozoficzną” i wszelką inną, drudzy, do których zalicza samego siebie, przemieszczają się „dla własnej przyjemności, bez celu, po to, aby zostać podróżnikiem, [...] zgodnie z własnym kierunkiem, zamiarami, zachciankami...”¹⁷. Deklaracja ta wybrzmiała już w przedmowie autorskiej, tu została rozwinięta na dwa sposoby. Celem podróży okazuje się sama podróż, dołączenie jej uczestnika do grona podróżników, możliwość pochwalenia się takim epizodem w swoim życiorysie, świadczącym o przynależności do nowoczesnego świata. Trwałym składnikiem pejzażu kulturowego i obyczajowego stało się

¹³ В.В. Зеньковский, *Русские мыслители и Европа. Критика европейской культуры у русских мыслителей*, Умса-Press, Париж 1955, s. 13.

¹⁴ [Д. Горихвостов], *Письма россиянина...*, кн. 3, s. 152. Zob. Н.М. Карамзин, *Письма русского путешественника* [w:] tegoż, *Сочинения в двух томах*, т. 1: *Автобиография. „Письма русского путешественника”. Повести*, Художественная литература, Ленинград 1984, s. 203 („Berno, 28 sierpnia”).

¹⁵ В.В. Сиповский, dz. cyt., s. 457-458.

¹⁶ [Д. Горихвостов], *Письма россиянина...*, кн. 1, s. 179.

¹⁷ Tamże, s. 122-123.

nie tylko podróżowanie, ale także, o czym czytamy w innym miejscu, dokumentowanie przebiegu podróży w listach czy dziennikach. To wszystko – wraz z założeniem, że kluczowa jest „przyjemność” podróżnika, niekoniecznie pożyteczne, ale na pewno miłe spędzenie czasu – oznacza zepchnięcie na plan dalszy trasy przejazdu, która może być swobodnie zmieniana w zależności od potrzeby chwili.

Powyższe rozważania dają możliwość sformułowania wniosków na temat podobieństw i różnic wizji ziem niemieckich pozostawionej przez Gorichwostowa oraz innych pisarzy jego epoki. Za punkt odniesienia posłużą, z jednej strony, *Listy podróżnika rosyjskiego* Karamzina oraz, z drugiej, wykazujący przynależność raczej do „podróży dokumentarnych” niż do „podróży literackich”¹⁸, chociaż „napisany całkiem żywo i nie bez kunsztu literackiego”¹⁹, *Dziennik podróży po Niemczech, Włoszech, Francji i Anglii* Wasilija Zinowjewa²⁰. Ich autorzy odbyli podróże po Europie w kilkuletnim oddaleniu czasowym: Zinowjew w latach 1784-1788, Karamzin w latach 1789-1790. Dla Zinowjewa był to drugi pobyt na ziemiach niemieckich: w 1769 roku jako najmłodszy w grupie studentów z Rosji, w której był również Aleksander Radiszczew, zaczął studia w Lipsku. W tym kontekście warto dodać, że w *Listach Rosjanina podróżującego po Europie...* Gorichwostowa wielokrotnie mowa jest o wysokim poziomie niemieckich ośrodków naukowych, wykładach profesorów z Lipska i studentach w Getyndze²¹.

Samemu „Rosjaninowi podróżującemu po Europie” ambicje intelektualne są raczej obce. Jeśli „podróżnika rosyjskiego” Karamzina określa się jako „miłego, żądnego wiedzy, lecz dość lekkomyślnego młodego człowieka, z żywymi, ale płytkimi zainteresowaniami” (choć sam pisarz podróżował jako człowiek dojrzały, odznaczający się „samodzielnością zainteresowań i sądów”)²², to stopień płytkości obserwacji „Rosjanina podróżującego po Europie” wydaje się jeszcze większy. Opis Galerii Drezdeńskiej, w *Listach podróżnika rosyjskiego* mający postać obszernego

¹⁸ Zob. J. Kamionka-Straszakowa, *Podróż* [w:] *Słownik literatury polskiej XIX wieku*, red. J. Bachórz, A. Kowalczykowa, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków 1991, s. 698.

¹⁹ Н.Д. Блудилина, *Западное учение и русские ученики* [w:] *Россия и Запад. Горизонты взаимопознания. Литературные источники первой трети XVIII века*, вып. 3, ред. Н.Д. Блудилина, ИМЛИ РАН, Москва 2008, s. 207.

²⁰ В.Н. Зиновьев, *Журнал путешествия по Германии, Италии, Франции и Англии в 1784-1788 гг.*, „Русская старина” 1878, т. 23, октябрь, s. 207-240, ноябрь, s. 399-440, декабрь, s. 593-630. Zob. też: tenże, *Журнал путешествия по Германии, Италии, Франции и Англии (1784-1785)* [w:] *Россия и Запад. Горизонты взаимопознания...*, s. 335-380.

²¹ Zob. [Д. Горихвостов], *Письма россиянина...*, кн. 1, s. 60, 68, 70-71.

²² Ю.М. Лотман, *Сотворение Карамзина* [w:] tegoż, *Карамзин. Сотворение Карамзина. Статьи и исследования 1957-1990. Заметки и рецензии*, Искусство – СПб, Санкт-Петербург 1997, s. 28.

katalogu arcydzieł malarstwa, w *Listach Rosjanina podróżującego po Europie...* sprowadza się do zdawkowego stwierdzenia:

galeria malarstwa wyróżnia się najlepszymi płótnami mistrzów: Św. Maria Rafaela i Noc albo Boże Narodzenie [tj. *Adoracja Dzieciątka przez Pasterzy* – M.D.] Corre-gia, najbardziej zwracają uwagę widzów²³.

„Podróżnik rosyjski” dzieli się własnymi spostrzeżeniami, „Rosjanin podróżujący po Europie” odnotowuje to, co jest przedmiotem powszechnego zainteresowania. Różnica jest zasadnicza. Podobnie rzecz ma się z opisem drezdeńskiej biblioteki. „Każdy podróżnik, który ma ambicje naukowe, uważa za swój obowiązek [...] spojrzeć na rzędy oprawionych ksiąg i rzec: «Jaka ogromna biblioteka!»” – stwierdza „podróżnik rosyjski”, po czym przystępuje do opisu rękopisów i zastanawia się nad ich pochodzeniem²⁴, podczas gdy „Rosjanin podróżujący po Europie” zadowala się słowami o udostępnianiu tych rzadkich zbiorów cudzoziemcom²⁵. Spojrzenie i pióro tego drugiego zdaje się przeskakiwać z jednego obiektu na drugi, wynotowuje on wszystko, co znalazło się w jego polu widzenia, ale tylko wynotowuje – bez wchodzenia w szczegóły i opatrywania szerszym komentarzem. Jakże różni się ta wizja od Zinowjewowskiej czy Karamzinowskiej: obaj twórcy patrzyli na poszczególne kraje europejskie „wyspecjalizowanym” okiem, by wymienić Wielką Brytanię, przez obu postrzeganą jako ośrodek nowoczesnego przemysłu i ładu państwowego²⁶, tylko *Listy Rosjanina podróżującego po Europie...* można nazwać „przewodnikiem, w którym został przedstawiony plan podróży, nieobciążony [...] szczegółami”²⁷. Ze „specjalizacją” i szczegółowością spojrzenia i pióra mamy do czynienia w *Listach Rosjanina podróżującego po Europie...* dopiero w opisach Francji, które częściowo przybierają postać rozbudowanych rozpraw o jej gospodarce, kontaktach politycznych i handlowych z innymi państwami, kulturze i literaturze, sztuce wojennej²⁸. Można zaryzykować stwierdzenie, że przejazd przez ziemie niemieckie „Rosjanin podróżujący po Europie” sprowadza do roli tranzytu, koniecznego, aby dostać się do Francji, głównego celu całego przedsięwzięcia. „Jakże pragnąłem rzucić okiem na Palais-Royal, Luwr, Tourelle, Nowy

²³ [Д. Горихвостов], *Письма россиянина...*, кн. 1, s. 55.

²⁴ Н.М. Карамзин, dz. cyt., s. 116.

²⁵ Zob. [Д. Горихвостов], *Письма россиянина...*, кн. 1, s. 56.

²⁶ Zob. Н.Д. Блудилина, dz. cyt., s. 209.

²⁷ Д.П. Гоперхоева, dz. cyt., s. 101.

²⁸ Zob. [Д. Горихвостов], *Письма россиянина...*, кн. 2, s. 102-222.

Most, Pola Elizejskie” – przyznawał przed obejrzeniem Paryża²⁹. Wprawdzie opis ziem niemieckich w *Dzienniku podróży...* Zinowjewa także sprawia wrażenie bardziej pobieżnego niż opis Włoch, ale daje się to łatwo wyjaśnić faktem, że Niemcy były autorowi dobrze znane, większą wagę przywiązywał zatem do tego, co dla niego nowe. *Dziennik podróży...* zdradza ambicje intelektualne autora, zdolność krytycznego oglądu świata, skłonność do uogólnień z zakresu „filozofii politycznej”³⁰. W *Listach Rosjanina podróżującego po Europie...* dzieła mistrzów pędzla są tylko wymienione, w *Dzienniku podróży...* Zinowjewa wybrzmiewają krytyczne sądy o nich³¹. Tym, co w jeszcze większym stopniu stanowi o różnicy między porównywanymi podróżnikami, jest dążenie do wypełnienia podróży spotkaniami ze znanymi ludźmi, osobistościami życia politycznego, społecznego czy kulturalnego, najsłabiej uwidaczniające się u „Rosjanina podróżującego po Europie”. W liście z nagłówkiem „Berlin”, ale odnoszącym się do pobytu w Poczdamie, stwierdza on, że „widział królową, jak zmierzała na przejażdżkę z pewną frejliną”³², gdy tymczasem Zinowjew przyznawał w relacji z Berlina, że „spędził tutaj trzy tygodnie i często był zapraszany przez różne osoby, u królowej był ze trzy razy”³³. Zaraz potem obaj odnotowują zwiedzenie berlińskiej fabryki porcelany. Wizyta w niej stała się udziałem także Karamzinowskiego „podróżnika rosyjskiego”: zakupiony tu drobiazg podarował następnie człowiekowi, który zawiózł go do Weimaru. „Podróżnikowi rosyjskiemu” Weimar kojarzył się z całą plejadą osobistości niemieckiej kultury – Christopphem Martinem Wielandem, Johannem Gottfriedem Herderem, Johannem Wolfgangiem Goethem, Friedrichem Justinem Bertuchem i in., z którymi – jak z Wielandem – spotkał się albo przynajmniej – jak z Goethem – próbował się spotkać³⁴, „Rosjaninowi podróżującemu po Europie” przypominał się w „Parnasie Weimarskim” tylko Herder³⁵. Jeżeli już „Rosjaninowi podróżującemu po Europie” zdarzało się gościć u niemieckich „wielkich panów”, świadomie rezygnował z opisu tych wizyt, wychodząc z założenia, że czytelnicy nie znajdą w nich „dla siebie niczego nowego – etykieta obowiązująca pierwsze klasy społeczeństwa jest wszędzie jednakowa i wszystkim znana”³⁶.

²⁹ Tamże, kn. 1, s. 171.

³⁰ Н.Д. Блудилина, dz. cyt., s. 209.

³¹ Zob. В.Н. Зиновьев, *Журнал путешествия по Германии, Италии, Франции и Англии...*, „Русская старина” 1878, ч. 23, октябрь, s. 240.

³² [Д. Горихвостов], *Письма россиянина...*, kn. 1, s. 47.

³³ В.Н. Зиновьев, *Журнал путешествия по Германии, Италии, Франции и Англии...* [w:] *Россия и Запад. Горизонты взаимопознания...*, s. 336.

³⁴ Zob. Н.М. Карамзин, dz. cyt., s. 134-144.

³⁵ Zob. [Д. Горихвостов], *Письма россиянина...*, kn. 1, s. 75.

³⁶ Тамże, s. 43.

„Przyjemność”, programowe hasło „Rosjanina podróżującego po Europie”, rozumiana jest na dwa sposoby. Z jednej strony, jest to sens i treść jego podróży, z drugiej zaś, jej przejawów poszukuje on w życiu napotkanych osób. „Teraz opowiem o miejscowych przyjemnościach; [...] opowiem i o tym, jak sam spędzam tutaj czas” – zaczynał relację z pobytu w Norymberdze, oświadczając w jej trakcie, że „spędza czas [...] bardzo przyjemnie, biorąc udział w przyjemnościach mieszkańców” i podsumowując słowami: „przyjemności tej ziemi bynajmniej nie brakuje”³⁷. *Listy Rosjanina podróżującego po Europie...* przekazują barwny i dynamiczny obraz spacerów po parkach i okolicach podmiejskich, spektakli teatralnych, koncertów, zabaw tanecznych, spotkań w kawiarniach. Tak było w Norymberdze, a wcześniej w Charlottenburgu:

patrzyliśmy na spacerujących, przechadzaliśmy się po parku, a pozostały czas spędziliśmy w teatrze, którym miejsce to może się pochwalić³⁸,

i Weimarze:

Weimar zapewnia przyjemne spędzenie czasu: bywają tu bale, reduty, przedstawienia teatralne, koncerty [...], z jazdy na łyżwach można korzystać codziennie i samemu być jej czynnym uczestnikiem³⁹.

Przykładów jest więcej. Repertuar rozrywek zależy tylko od pory roku i indywidualnych wyborów, zawsze jednak jest bardzo szeroki. Na barwności i dynamice Lipsk i Frankfurt zyskują w dużym stopniu za sprawą gości przybyłych na targi⁴⁰. W Akwizgranie można podreperować zdrowie wodami leczniczymi⁴¹. Ren przyciąga uwagę malowniczymi brzegami⁴². Przyjemności ze znalezienia się w takich miejscach i okolicznościach nie pomniejszyły nieprzyjemności, których podróżnik doświadczał, zawsze uznając je za drobne i traktując z dystansem oraz humorem. „Kawiarnia mnie wysuszyła, a kawa ogrzała; jestem im niezmiernie wdzięczny, nie mniej jak miejscowym pieniądзом, które nie przemakają” – oto jak pisał o skutkach ulewy, która zaskoczyła go w Berlinie⁴³. Bardziej niż na gro-

³⁷ Tamże, s. 86, 89, 90.

³⁸ Tamże, s. 42.

³⁹ Tamże, s. 74.

⁴⁰ Zob. tamże, s. 61, 100.

⁴¹ Zob. tamże, s. 115.

⁴² Zob. tamże, s. 107.

⁴³ Tamże, s. 51.

madzeniu wiedzy o świecie zależało mu na jego doświadczeniu, co zadeklarował zresztą wprost: „własne doświadczenie jest najlepszym nauczycielem”⁴⁴. W postaci „Rosjanina podróżującego po Europie” nie znajdujemy ani ślepego zachwytu tym, co zobaczył, idealizowania czegokolwiek, ani jednoznacznego krytycznego osądu. Berlin opisywał więc jako „miasto zaliczane do najlepszych [...] w Europie, ozdobione wspaniałymi gmachami, placami, regularnymi ulicami”, ale zaznaczał jednocześnie, że bardziej niż Berlina będzie brakowało mu gospodarzy, którzy go przyjmowali⁴⁵. I jeszcze jeden utrzymany w takim duchu komentarz: „Kassel jest w całości zbudowany niedobrze, ale upiększają go place”⁴⁶.

Z powyższych rozważań wynika, że *Listy Rosjanina podróżującego po Europie...* Dmitrija Gorichwostowa kryją duży potencjał interpretacyjny w odniesieniu zarówno do obrazu poszczególnych krajów europejskich, jak i koncepcji podróży i podróżnika. Są barwnym świadectwem swojej epoki, która przyniosła dalszy etap zbliżenia Rosji do Europy Zachodniej. Ziemie niemieckie są postrzegane przez „Rosjanina podróżującego po Europie” jako bardziej uporządkowane i przewidywalne niż jakiegokolwiek inne, przede wszystkim „rewolucyjna” Francja. Taki też uporządkowany, ustrukturyzowany charakter ma jego relacja. Opis poszczególnych miejsc i pobytu w nich bardziej wyrasta z codziennej praktyki podróżniczej niż z pogłębionej refleksji intelektualnej i estetycznej. Głównym motywem wyprawy było poszukiwanie przyjemności, ziemie niemieckie stały się zaś jednym z miejsc, w których rozmaitych przyjemności udało się podróżnikowi zaznać. Cel podróży został osiągnięty.

Bibliografia

Kamionka-Straszakowa J., *Podróż* [w:] *Słownik literatury polskiej XIX wieku*, red. J. Bachórz, A. Kowalczykowa, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991.

Блудилина Н.Д., *Западное учение и русские ученики* [w:] *Россия и Запад. Горизонты взаимопознания. Литературные источники первой трети XVIII века*, вып. 3, ред. Н. Д. Блудилина, ИМЛИ РАН, Москва 2008.

⁴⁴ Tamże, s. 113.

⁴⁵ Tamże, s. 37, 52.

⁴⁶ Tamże, s. 67.

- Гоперхоева Д.П., *Русская литература путешествий первой половины XIX в. Эволюция темы „Россия – Запад”*, „Вестник Бурятского Государственного Университета” 2018, вып. 2.
- [Горихвостов Д.], *Письма россиянина, путешествовавшего по Европе с 1802 по 1806 год*, кн. 1-3, В Университетской типографии, Москва 1808.
- Горихвостов Д.П., *Записки россиянина, путешествовавшего по Европе с 1824 по 1827 год*, кн. 1-2, В типографии Князя Львова, Москва 1831-1832.
- Зеньковский В.В., *Русские мыслители и Европа. Критика европейской культуры у русских мыслителей*, Умса-Press, Париж 1955.
- Зиновьев В.Н., *Журнал путешествия по Германии, Италии, Франции и Англии в 1784-1788 гг.*, „Русская старина” 1878, т. 23, октябрь, s. 207-240, ноябрь, s. 399-440, декабрь, s. 593-630.
- Зиновьев В.Н., *Журнал путешествия по Германии, Италии, Франции и Англии (1784-1785)* [w:] *Россия и Запад. Горизонты взаимопознания. Литературные источники первой трети XVIII века*, вып. 3, ред. Н.Д. Блудилина, ИМЛИ РАН, Москва 2008.
- Карамзин Н.М., *Письма русского путешественника* [w:] tegoż, *Сочинения в двух томах*, т. 1 (Автобиография. „Письма русского путешественника” Повести), Художественная литература, Ленинград 1984.
- [Каченовский М.] Б.п., *О журнале путешествия Г-на Лубяновского по Саксонии, Австрии и Италии*, „Вестник Европы” 1805, ч. 21, № 12, июнь.
- Лотман Ю.М., *Сотворение Карамзина* [w:] tegoż, *Карамзин. Сотворение Карамзина. Статьи и исследования 1957-1990. Заметки и рецензии*, Искусство – СПб, Санкт-Петербург 1997.
- [Лубяновский Ф.П.] Ф.П.Л., *Заметки за границею в 1840 и 1843 годах*, В Гутенберговой типографии, Санкт-Петербург 1845.
- [Лубяновский Ф.П.], *Путешествие по Саксонии, Австрии и Италии в 1800, 1801 и 1802 годах*, ч. 1-3, В Медицинской типографии, Санкт-Петербург 1805.
- Сиповский В.В., *Н.М. Карамзин, автор „Писем русского путешественника”*, Типография Имп. Акад. Наук, Санкт-Петербург 1899.
- Сводный каталог русских сериальных изданий России (1801-1825)*, ред. Е.Е. Соколинский, т. 1 (Журналы А-В), РНБ, Санкт-Петербург 1997.

ABSTRACT

German Lands in the Eyes of the Russian Travel Writers at the Turn of the 18th and 19th Centuries – Points of Convergence, Points of Divergence (*The Letters of the Russian Travelling across Europe from 1802 to 1806* by Dmitry Gorikhvostov)

The paper presents the findings of the research in the field of Russian and German literary connections at the turn of the 18th and 19th centuries (the Russians' travels to Germany, the image of Germany in the Russian documentary and literary travel). The material for the study is based on *The Letters of the Russian Travelling across Europe from 1802 to 1806* by Dmitry Gorikhvostov (parts 1-3, Moscow 1808), *The Letters of the Russian Traveller* by Nikolay Karamzin and *The Diary of the Travel across Germany, Italy, France and England* by Vasily Zinoviev. The Gorikhvostov's work is analysed from three perspectives: 1. literary comparison, 2. genology (sentimental travel, letters), 3. cultural studies. The author points out the following issues: the route (Berlin, Dresden, Leipzig, Kassel, Göttingen, Weimar, Nuremberg, Frankfurt, Cologne, Aachen and others), descriptions of the cities and objects of interest (The Dresden Gallery and others), meetings with people (writers and others). Gorikhvostov describes the travel as an activity "for pleasure", with no ambition to explore (unlike Karamzin and Zinoviev). The interpretive context is the travel literature by Fyodor Lubyanovski and the review of *The Travel across Saxony, Austria and Italy in 1800, 1801 and 1802* ("Vestnik Evropy" 1805).

Keywords: Travel literature, travel, sentimentalism, Germany, Russia, D. Gorikhvostov, N. Karamzin, V. Zinoviev, pleasure

Słowa kluczowe: literatura podróżnicza, podróż, sentymentalizm, Niemcy, Rosja, D. Gorichwostow, N. Karamzin, V. Zinowjew, przyjemność

Tom jubileuszowy, który oddajemy do rąk czytelnika, stanowi wyraz najwyższego uznania wobec imponującego dorobku naukowego oraz wdzięczności za lata działalności dydaktycznej Pana Profesora Wasilija Szczukina. Publikacja jest próbą odzwierciedlenia szerokiego spektrum zainteresowań badawczych Jubilata, oscylujących wokół historii literatury i kultury rosyjskiej, metodologii badań literackich, poetyki sztuki totalitarnej, a także szeroko rozumianej geografii humanistycznej; osadza jednocześnie te pojęcia w kontekście macierzystym badacza – to jest fenomenów przestrzeni i tożsamości. Z wielką radością pragniemy podkreślić, że niniejsza księga, na którą złożyły się teksty wielu wybitnych badaczy literatury, sztuki i kultury, pragnących uhonorować Profesora Szczukina, stanowi platformę do wymiany myśli naukowców reprezentujących ośrodki naukowo-akademickie między innymi w Polsce, Izraelu, Bułgarii, Kanadzie, Stanach Zjednoczonych, Rosji, na Litwie i Białorusi, co należy uznać za jawne świadectwo swoistej niezależności nauki i jej niepodlegania różnorodnym ograniczeniom, które w danym czasie i danej przestrzeni mogą hamować kontakty i zaburzać procesy konsolidacyjne na bazie twórczej wymiany.

<https://akademicka.pl>

ISBN 978-83-8138-730-9

